

MINIATURI ȘI ORNAMENTE ÎN MANUSCRISE GRECEȘTI ALE BIBLIOTECII ACADEMIEI R. S. ROMÂNIA

GABRIEL ȘTREMPEL

Printre colecțiile de manuscrise ale celei mai mari biblioteci a țării, fondul grecesc se situează, ca număr de volume și – de ce n-am recunoaște-o – deseori și ca valoare culturală, îndată după fondul românesc. Într-adevăr, numărul tomurilor se cifrează astăzi la peste 1500, iar vechimea unora dintre ele coboară în timp pînă la veacurile de început ale acestui mileniu.

Cît privește conținutul, deosebit de variat, el îmbrățișează întreaga gamă a preocupărilor culturale medievale și premoderne: cărți liturgice și de legi, filozofie și istorie, poezie și romane populare, gramatică și retorică, scrieri ale părinților bisericii și psaltichii, caiete de școală și culegeri de parimii, într-un cuvînt tot ceea ce rafinata lume bizantină a creat și difuzat înainte și după prăbușirea Constantinopolului¹, poate fi găsit în copii, mai vechi sau mai noi, printre tomurile adunate cu trudă și sacrificii de către predecesorii noștri.

Cum se explică prezența unui număr atît de impresionant de manuscrise grecești la nord de Dunăre, într-o țară de origine latină, dar cu vechi tradiții de cultură slavă? (căci nu numai Biblioteca Academiei păstrează atari opere, ci și alte biblioteci publice; și este lesne de înțeles că numărul lor va fi fost cu mult mai mare).

Răspunsul l-a dat, cu decenii în urmă, marele învățat care a fost bizantinologul Demostene Russo.

În studiul său *Elenismul în România*², amintește etapele principale de penetrație a culturii bizantine la noi, ca și specificul acestei culturi.

El nu uită să amintească faptul că această penetrație n-a încetat, în fapt, pînă în plin veac al XIX-lea și că nu trebuie confundată cultura greacă cu domniile fanariote, nu întotdeauna blinde cu acest popor răbdător.

Cu mult înainte de căderea Constantinopolului, patriarhia ecumenică a avut un cuvînt greu de spus în organizarea bisericilor din Țara Românească și Moldova³,

¹ Variata și bogata literatură bizantină a fost magistral sistematizată de Karl Krumbacher în *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München, 1897, rămasă pînă astăzi cartea de căpătîi a istoricilor literaturii bizantine.

² Publicat în 1912 la București și republicat postum sub îngrijirea lui C. C. Giurescu, în *Studii istorice greco-române*, vol. II, București, 1939, p. 487 și urm.

³ *Ibidem*, capitolul „Grecii în Principate înainte de 1453”. Cf. și C. Marinescu, *Înființarea Mitropoliilor în Țara Românească și în*

iar arhierii greci veniți la noi nu s-au slujit în îndeplinirea misiunii lor de opere religioase în limba slavă, ci de manuscrise în grecește.

O dată cu închinarea multor mănăstiri patriarhiei ecumenice, patriarhiei de Ierusalim sau Muntelui Athos se constată o pătrundere masivă a călugărilor greci la noi, care nu numai că au adus cu ei numeroase cărți scrise de mînă, de care se slujeau în biserică, ci au creat și adevărate școli de grămătică pentru limba greacă.

Dar nu numai prin biserică s-a făcut simțită prezența culturii scrise în grecește la noi, ci și prin negustori și mai ales prin înalții funcționari ai Porții, care, începînd mai ales din veacul al XVI-lea, vor pătrunde și se vor statornici în Principatele Române.

Cultura grecească se întinde mereu. Marii boieri și domni, începînd de pe la mijlocul veacului al XVII-lea, își educă odraslele în grecește, folosindu-se de profesori aduși de la Constantinopol. Înrudirile dintre fanarioți și familiile boierești erau la modă în tot veacul al XVIII-lea, cînd limba greacă era socotită limba aleasă a vremii.

Este de remarcat că o dată cu statornicirea influenței grecești în Principate, se înmulțesc manuscrisele în această limbă, aduse foarte adesea de dincolo de Dunăre, dar multe copiate chiar la noi.

Nu putem să nu amintim că oamenii învățați ai veacului al XVII-lea și al XVIII-lea, Șerban Cantacuzino, frații Greceanu, Nicolae Milescu, stolnicul Constantin Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu și atîția alții au avut printre cărțile lor din bibliotecă numeroase manuscrise și cărți tipărite în grecește. Cit privește familia Mavrocordaților, din rîndul căreia au ieșit oameni de o atît de rafinată cultură și bun gust, aceasta a adunat o bibliotecă atît de prețioasă, încît putea rivaliza cu cele mai mari instituții de acest fel din apus⁴.

În fine, învățămîntul în grecește din epoca brîncovenească și din întregul secol al XVIII-lea se adaugă, dacă mai era nevoie, la explicațiile date în legătură cu marele

Moldova, în „Analele Acad. Rom. Mem. sect. ist., seria 3”, tom. II. (1923–1924), p. 247–269. N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, ed. II, vol. I, București, 1928, p. 28–64. *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 180.

⁴ Cf. V. Mihordea, *Biblioteca domnească a Mavrocordaților. Contribuții la istoricul ei*, în „Analele Acad. Rom. Mem. sect. ist., seria 3”, tom. XXII (1939–1940), p. 359–419.

Fig. 1. Ms. grec 113, f. 10; Nașterea.

Fig. 2. Ms. grec 113, f. 11; Magii în drum spre Bethleem.

număr de biblioteci și cărți grecești prezente în țările române.

Numai că viața acestui popor n-a fost ușoară. Schimbările prea dese de domnie, adăugate la rapacitatea celor ce au stăpinit tronurile Țării Românești și Moldovei, mai ales în veacul al XVIII-lea, n-au dat posibilitatea să se statornicească și la noi o tradiție a așezămintelor de cultură, așa cum s-a întâmplat în țările apusene.

Bibliotecile adunate cu trudă de oamenii luminați ai acelor vremi au fost risipite de dușmanii lor, o dată cu toată agoniseala.

Din aceste pricini cu greu izbutesc cercetătorii de astăzi să stabilească conținutul unor atari sanctuare ale culturii⁵. Iar cele câteva mari biblioteci cu un caracter oarecum public, pe care le cunoaștem în secolul al XVIII-lea (cea de la Sf. Sava, biblioteca Mitropoliei, biblioteca Mavrocordăților de la Mănăstirea Văcărești), n-au avut nici ele o soartă cu mult mai bună.

Mutate dintr-un local în altul, aproape întotdeauna necorespunzătoare, lipsite de evidență și grijă gospodărească, manuscrisele și cărțile acestor biblioteci s-au împrăștiat. A trebuit să se nască o instituție academică și pe lângă ea o mare bibliotecă, Biblioteca Academiei de astăzi, care să adune și să adăpostească manuscrisele și cărțile împrăștiate prin poduri și pivnițe de mănăstiri, prin vechi conace boierești, sau în dulapurile necorespunzătoare ale unor instituții, zise de cultură, de la finele veacului trecut, bucurându-se să scape de niște vechituri incomode⁶.

Așa s-a născut în cadrul Bibliotecii Academiei încă de la finele veacului trecut fondul de manuscrise grecești. Din acest fond vom prezenta acele manuscrise care ni se par mai prețioase datorită grijii cu care au fost împodobite, fie de grămăticii care le-au copiat, fie de ilustratori de meserie.

Cele mai valoroase, ms. 113, 1175 și 1294, au făcut mai demult obiectul unor studii speciale. Dar, pentru a avea o privire de ansamblu asupra întregului fond ilustrat, vom rezuma în rândurile de mai jos și concluziile cercetătorilor privitoare la aceste trei manuscrise.

Primul dintre ele, intrat în colecțiile Bibliotecii la finele secolului trecut și inventariat sub nr. 113, cuprinde, printre altele (câteva rugăciuni și un text tipărit la Veneția în 1745) *Acatistul Maicii Domnului*⁷, lucrat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea⁸. Din cele 65 file ale volu-

⁵ Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino a putut fi reconstituită în parte grație investigațiilor lui C. Dima-Drăgan, concretizate în lucrarea *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967, 406 p.

⁶ Despre felul cum a adunat Biblioteca Academiei Române marea colecție de manuscrise și cărți rare, cu care se mândrește astăzi cultura românească, să se vadă: *Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România 1867–1967. Cartea centenarului*, București, 1968, 328 p.

⁷ Cf. Constantin Litzica, *Catalogul manuscriselor grecești*, București, 1909, p. 245–246.

⁸ Cf. O. Tafrali, *Iconografia imnului Acatist. Studiu de filologie și de istoria artei*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”

mului pe noi nu ne interesează decât filele 6–21, unde sînt concentrate toate miniaturile, 24 la număr.

Dimensiunile reduse ale manuscrisului (9×13,5 cm), au obligat ilustratorul – rămas anonim – la miniaturi ce nu depășesc 9,5×7,5 cm.

O. Tafrali împarte miniaturile în două grupe, egale ca număr: o primă grupă – cea mai interesantă sub raport artistic – ilustrează partea istorică a imnului Acatist; iar cea de a doua, partea mistică, înfățișează scene simbolice ale cultului creștin privitoare atât la Fecioara Maria cât și la Isus Hristos.

Din prima grupă fac parte miniaturile de la f.6^v, 7, 7^v, 8^v, 9, 9^v, 10, 11, 11^v, 12, 12^v, 13^v, care reprezintă: Buna-vestire (miniaturile de la f.6^v, 7, 7^v și 8), întâlnirea Fecioarei Maria cu Elisaveta (mama Sf. Ioan Botezătorul) ilustrată la f. 9^v un diptic de la f.9^v care înfățișează pe Fecioara Maria și pe Iosif (O. Tafrali explică această miniatură ca o scenă de reproș între cei doi soți), Nașterea și închinarea păstorilor (f.10), Cei trei magi îndreptându-se spre Bethleem, călăuziți de o stea (f.11), Închinarea magilor și oferirea darurilor aduse: aur, smirnă și tămâie (f.11^v), Întoarcerea magilor în țara lor – în Babilon, pretinde textul Acatistului – (f.12), Fuga în Egipt, (f.12^v), Întimpinarea Domnului (f.13^v). Din a doua grupă fac parte miniaturi care îi reprezintă pe Iisus Hristos și pe Fecioara Maria în diferite ipostaze impuse de imnul Acatist. Așa sînt miniaturile de la f.14, 14^v, 15, 16, 16^v, 17, 17^v, 18^v, 19, 19^v, 20 și 21.

Din punct de vedere artistic, miniaturile reprezintă realizări deosebite, atât prin compoziție cât și prin colorit. O. Tafrali, care descrie cu lux de amănunte fiecare scenă miniată, punînd-o în același timp în legătură cu alte reprezentări similare, începînd cu arta primitivă creștină și terminînd cu aceea a vremii în care a fost lucrat manuscrisul 113, subliniază influențele occidentale vizibil exercitate asupra artistului, – călugăr athonit, bănuiește învățatul critic de artă.

În special scenele istorice înfățișează personaje și costume apusene, peisaje și reprezentări specifice artei italiene. Greu poate fi găsită vreo urmă de artă bizantină în primele trei scene ale Buna-vestirii, în scena vizitei Fecioarei Maria la Elisaveta dar mai ales în Închinarea păstorilor, cele trei scene ale magilor sau Fuga în Egipt. De altfel O. Tafrali, în capitolul consacrat observațiilor finale, apropie scenele și maniera de reprezentare a perspectivelor și peisajelor de opere de artă rămase de la Pietro di Lorenzo, Leonardo da Vinci, Tizian și mai ales Giotto⁹.

Artistul, probabil unul și același cu cel care a copiat textul, a fost un mare talent. Finețea portretelor, frumusețea peisajelor și varietatea coloristică, rar întâlnită chiar în

VII (1914), fasc. 26, p. 49–84, fasc. 27, p. 127–140 și fasc. 28, p. 153–173 (și extras).

⁹ *Ibidem*, fasc. 28, p. 167.

Fig. 3. Ms. grec 113, f. 11 v; Închinarea magilor.

Fig. 4. Ms. grec 113, f. 12 v; Fuga în Egipt.

† ΣΑΓΙΟΣ ΛΟΥΚἈΣΑ

manuscrite din marile biblioteci apusene, fac din manuscrisul 113 o adevărată capodoperă a artei miniaturilor bizantine.

Dacă manuscrisul a fost lucrat la mănăstirea Vatoped cum crede O. Tafrali¹⁰, sau în sinul comunității grecești din Veneția, cum am fi înclinați să credem noi, nu are prea mare importanță. De reținut este vigoarea cu care se manifestă arta miniaturistică bizantină într-o vreme în care în apus miniatura cunoaște un vădit declin.

Manuscrisul nr. 1175¹¹ este un voluminos codice (dimensiuni 22,5×17,5 cm), având 261 file scrise pe pergament în secolul al XIII-lea și cuprinde un *Tetraevanghel*, un *Evangelist* și alte piese mai mici legate de textul celor patru Evanghelii. Copiat, probabil, la Muntele Athos (a făcut parte dintre cărțile mănăstirii Simopetra), manuscrisul a fost adus în Țara Românească și s-a aflat, în secolul trecut, în colecția lui D. A. Pappazoglu. Împreună cu arhiva acestuia și cu alte manuscrise a fost înglobat apoi în colecțiile Academiei. Scris pe două coloane, într-o frumoasă minusculă, redată cu cerneală rădăcinie și cu aur, manuscrisul este un monument de grafie a epocii¹².

Partea ilustrativă se reduce la portretele celor patru evangheliști, (f.9^v, 76^v, 119^v și 188^v), la șase arcade așezate deasupra canoanelor evanghelice (f.4^v, 5, 5^v, 6, 6^v, 7), la patru chenare ce încadrează titlul fiecăreia dintre evanghelii și la o cruce stilizată, așezată pe fila 2. Fiecare început de evanghelie are câte o majusculă. Sfirșitul evangheliilor se încheie cu câte o mică vinieta sau frontispiciu, lucrate în aur.

Cei patru evangheliști, înveșmînțați în togă, sînt înfățișați șezînd la pupitre și scriînd¹³. Dimensiunile chenarelor dreptunghiulare ce înscriu miniaturile sînt de 16×10,5 cm. În jurul capului este redat nimbul.

Lipsește din reprezentare cele patru animale simbolice, redate de obicei în imaginile ce înfățișază evangeliștii.

De jur împrejurul chipurilor, într-un chenar de 18 mm lățime, sînt redate în albastru și verde deschis flori crucifere sau cu cinci petale, înscrise în mici cerculețe¹⁴. Deasupra fiecărui evanghelist este indicat numele.

Miniaturile sînt lucrate pe fond de aur într-un colorit rămas încă deosebit de viu. Predomină culoarea albastră (de diferite nuanțe), castaniul, roșul și galbenul.

I. Barnea, în articolul amintit, se ocupă pe larg de maniera în care este reprezentat fiecare personaj și nu vom relua descrierea sa. De menționat – și o face și autorul amintit – faptul că atît miniaturile cît și paginile ornate ce cuprind canoanele evanghelice, în total nouă file, sînt scrise pe hîrtie. Autorul argumentează că nu este vorba de un adaos posterior veacului în care a fost lucrat manuscrisul, ci de faptul că hîrtia, abia pătrunsă la acea vreme în Europa, era socotită un lux și merita să fie folosită la împodobirea unui codice atît de prețios.

Cît privește frontispiciile și arcadele, așezate deasupra canoanelor evanghelice (scrise în întregime cu aur), acestea se sprijină pe cîte două coloane bizantine și au forma obișnuită pentru *Tetraevanghelele* bizantine și armenești din epoca respectivă¹⁵. Fondul acestor arcade este împodobit cu motive florale și geometrice, lucrate pe fond de aur cu albastru (predominant) și castaniu de diferite nuanțe.

¹⁰ *Ibidem*, fasc. 26, p. 49.

¹¹ Cf. Alexandru Elion, *Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei R.S. România*, tom. III (în curs de elaborare).

¹² Cf. I. Barnea, *Un manuscris grecesc cu miniaturi din Biblioteca Academiei Române*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice” XXXVI (1943), fasc. 115–118, p. 102–108.

¹³ Nu am găsit asemănări cu reproducerile după evangheliști din manuscrisele marilor biblioteci apusene, date de: Jean Ebersolt în *La miniature byzantine*, Paris–Bruxelles, 1926; Hans Gerstinger în *Die griechische Buchmalerei*, Viena, 1926; Paolo D’Ancona și Erhard Aeschlimann în *Dictionnaire des miniaturistes du moyen âge et de la Renaissance, dans les différentes contrées de l’Europe*, ed. II, Milano, 1949; *Mostra storica nazionale della miniatura. Palazzo di Venezia–Roma. Catalogo*, ed. II, Florența, 1954; David Diringer, *The illuminated book*, Londra, 1955.

¹⁴ Asemănătoare cu ornamentația din jurul titlului Evangheliei de la Marcu, din „Suppl. gr.” nr. 50, f. 107 al Bibliotecii Naționale din Viena. Cf. Hans Gerstinger, *op. cit.*, planșa X.

¹⁵ Cf. spre pildă J. Ebersolt, *op. cit.*, planșa XL, nr. 1 și XLI, nr. 1 sau D. Diringer, *op. cit.*, II, 20 a și II, 33 a.

Deasupra fiecărui frontispiciu sînt redate cîte două păsări cu un penaj bogat colorat, despărțite de cîte o plantă ieșită din mijlocul arcadei. Păsările arcadelor de la f.6^v sînt doi păuni, iar cele de la f.7 doi cocoși. Celelalte nu pot fi denumite cu precizie.

Cele patru chenare, ce încadrează titlul Evangheliilor (dimensiuni aproximative: 5×5 și 5×6 cm) sînt create din elemente vegetale stilizate, lucrate cu o deosebită finețe, încît lasă impresia unui mic covor orientat¹⁶. Predomină și aici, în colorit, fondul de aur, culoarea albastră, verde (pentru titlul Evangheliei de la Ioan), castanie și albă.

În sfîrșit crucea de la f.2 (de care se întrebă I. Barnea dacă nu este cumva un adaos tirziu, dar pe care noi o socotim contemporană, datorită similitudinii scrierii din jurul ei cu cea a întregului manuscris și datorită micilor ornamente din jurul numelui Isus Hristos, aidoma celor de la f. 186^v) este o realizare stilizată de mărimea paginii, colorată mai puțin îngrijit (sau mai uzată de îndelungata răsfoire), în care predomină culorile albastru, castaniu închis (în care este redat și chenarul ce încadrează crucea) și galben (în partea de sus și de jos).

Manuscrisul a fost copiat și ilustrat, probabil, la Muntele Athos de către doi călugări, Nicolae (f.238^v) și Teofan (f.118^v). Nu poate fi precizată însă munca fiecăruia dintre ei.

Ultimul manuscris cercetat, care este și cel mai prețios dintre ele, este cel inventariat sub nr. 1294¹⁷ și cumpărat de Biblioteca Academiei în anul 1951. Este vorba de un fragment de zece file de pergament cuprinzînd textul unui *Canon de umilință*¹⁸, scris în sec. XI, care la origine, după părerea lui I. Barnea, n-a avut mai mult de 16 file. Fiecare pagină a acestui manuscris este împodobită cu o miniatură de mare valoare artistică, avînd dimensiunile aproximativ 12×11 cm (filele au 21×15,5 cm). Așadar întregul fragment are 20 miniaturi. Scrierea este minuscula sec. XI, redată cu cerneală rădăcinie și cu inițialele în roșu. Numărul rîndurilor pe pagină variază între trei și opt.

Autorul studiului citat anterior face o apropiere între ms. 1294 și ms. grecesc 1754 din Biblioteca Vaticanului¹⁹. Acesta din urmă are textul complet și miniaturi asemănătoare cu manuscrisul Academiei.

Considerîndu-se însă că manuscrisul de la Vatican a fost scris în secolul XII–XIII, rezultă că exemplarul Academiei este cel mai vechi text de *Canon* cunoscut pînă astăzi.

Descrierea fiecărei miniaturi nu este posibilă. De altfel acestea explică, ilustrează, textul *Canonului* și fiecărei cîntări îi corespund una sau două miniaturi. Cum *Canonul* este inspirat din opera monahală Scara, a Sf. Ioan Scărașul, pe care călugării trebuiau să o urce treaptă cu treaptă spre perfecțiune, personajele sînt monahi, reprezentați în diferite atitudini de rugăciune și grupați mai mulți la un loc. Spre exemplu miniatura de pe f.2 reprezintă călugări în picioare, cu ochii îndreptați spre cer. Cele de la f.2^v și 9^v reprezintă un grup de călugări în spatele Fecioarei Maria, care se roagă pentru izbăvirea lor.

Miniatura de la f.3^v înfățișează cinci călugări prosternați în rugăciune la poalele unor munți, asemeni tabloului de la f.7^v.

Miniatura de la f.4 înfățișează un grup de șase călugări în curtea unei mănăstiri. De o parte și de alta se văd ziduri înalte de chilii și o turlă de biserică. Aproximativ același decor îi însoțește și pe cei patru eremiți de la f.6, reprezentați în picioare și discutînd doi cîte doi.

Toate aceste miniaturi reprezintă figuri de schivnici, slăbiți de post, cu fețele supte, cu picioarele goale, dar perfect redate din punct de vedere artistic. Dacă în chipurile celor patru evangheliști din ms.1175 am observat o vădită disproporție între capul, foarte mare, și trup, în mulțimea personajelor prinse de miniaturile ms.1294 trebuie să admim-

¹⁶ Asemănător chenarului ms. grec nr. 64, f. 102 de la Biblioteca Națională din Paris (Cf. J. Ebersolt, *op. cit.*, planșa XLVIII nr. 1) sau al ms. grec 307 (începutul Evangheliei de la Ioan) de la Biblioteca Bodleiana din Oxford (Cf. D. Diringer, *op. cit.*, II, 7 a).

¹⁷ Cf. Alexandru Elion, *Catalogul manuscriselor grecești*, vol. III (ultimul manuscris descris este 1294).

¹⁸ Cf. I. Barnea, *Un manuscris bizantin ilustrat du XI-e siècle*, în „Revue des études sud-est européennes,” tom. I, 1963, nr. 3–4, p. 319–330 și 20 facsimile.

¹⁹ *Ibidem*, p. 320.

Fig. 6. Ms. grec 1175, f. 9 v; Evanghelistul Matei.

răm perfecta cunoaștere a canoanelor picturale bizantine. Demn de semnalat este și faptul că nici o figură nu seamănă cu cealaltă.

Preocupările bisericii ortodoxe pentru ilustrarea manuscriselor cu atâtea chipuri de sfinți trebuie puse în principal în legătură cu victoria deplină asupra iconoclaștilor. Impulsul dat de dinastia Macedonenilor reprezentărilor religioase s-a răsfrint, evident, și asupra cărții ilustrate și datorită acestui impuls, miniatura a înflorit în întregul ev mediu²⁰.

²⁰ Cf. A. Grabar, *L'art du moyen âge en Europe orientale*, Paris, 1968, p. 19.

Fig. 7. Ms. grec 1294, f. 2.

În ceea ce privește coloritul, acesta întrece orice așteptare, prin varietate și prospețime, în pofida atitor sute de ani în care codicele n-a încetat să fie răsfait. Pe fondul de aur sînt folosite culorile: gri, verde, portocaliu, maron, albastru, liliachiu, galben, cu o infinitate de nuanțe; toate lasă impresia că sînt date cu lac, atît de strălucitoare apar.

Nu este cunoscut nici copistul, nici ilustratorul și nici locul unde a fost elaborat acest codice. I. Barnea apreciază că la Muntele Athos trebuie căutat locul său de origine, în acest centru monahal celebru în întregul imperiu bizantin prin preocupările-i culturale. Cum între Sfîntul Munte și țările române au existat strînse legături în întregul ev mediu, prezența manuscrisului în țara noastră este ușor de explicat. Prin vechimea, originalitatea și geniul cu care acest manuscris a fost pictat, el rămîne una din cele mai prețioase opere miniature ale culturii bizantine din toate timpurile.

Amintind, în continuare, manuscrisele rămase încă necercetate sub raport artistic, le vom împărți în două categorii: volume care cuprind, pe lingă frontispicii și majuscule ornate și miniaturi sau desene, și volume al căror aspect artistic este definit numai de frontispicii, majuscule și viniete.

Valoarea acestor manuscrise nu se ridică, desigur, la nivelul artistic al acelor care au făcut obiectul studiilor amintite, dar chiar încercările unor ilustratori ocazionali, sau populari, merită să ne rețină atenția.

Cel mai prețios manuscris, din prima categorie, nr. 1149, cuprinde o versiune a unui *Nomocanon* al lui Manuil Malaxos, copiat la începutul secolului al XVIII-lea²¹.

De dimensiuni 20,5×16 cm, manuscrisul are 209 file scrise într-o frumoasă cursivă, cu negru și roșu. El cuprinde, în afara unor viniete și frontispicii, nu lipsite de frumusețe, zece miniaturi, pe întreaga pagină, înfățișînd subiecte religioase, în special condamnarea ereziilor la cele șapte soboare ecumenice. Artistul, fără îndoială un zugrav de profesie, ne-a lăsat măsura unui perfect cunoscător al canoanelor picturale și a unui colorist desăvîrșit.

Prima miniatură de la f.4^v înfățișează, pe un fond de aur în partea superioară și verde în partea de jos (din păcate stricate de vreme), pe Isus Hristos îmbrăcat în veșminte arhieresti, stînd pe un tron de aur, binecuvîntînd cu mina dreaptă, iar cu stînga ținînd deschisă o Evanghelie. Picioarele tronului sînt din argint. Hainele sacerdotale sînt din purpură, iar minicile sacosului, mitra și bedernița sînt din aur. Epitrahilul este redat în verde pal. Picioarele sînt sprijinite pe trei perne de culoare liliachie. Fața este serios deteriorată, încît cu greu îi pot fi precizate trăsăturile.

²¹ Descris de Al. Elian în *Catalogul manuscriselor grecești*, amintit mai sus.

Fig. 8. Ms. grec 1294, f. 4 v.

În stînga tronului, în picioare, stă Maica Domnului, un splendid chip feciorelnic, cu mîinile încrucișate pe piept în atitudine de adorațiune. O haină bogată, în diferite nuanțe de roșu, aur și liliachiu, îi acoperă trupul pînă la pămînt. De sub haină apar virfurile de purpură ale încălțămîntei.

În dreapta tronului, în aceeași atitudine de rugăciune e reprezentat sf. Ioan Botezătorul, cu părul și barba în neorînduială, așa cum îl înfățișează tradiția picturală bizantină. O haină mai simplă, de diferite nuanțe de castaniu și liliachiu, îi atîrnă pînă la glesne. Picioarele sînt goale. Atît fața, cît și picioarele au vopsea răzuită, încît abia se pot distînge. În jurul capetelor sînt redat nimburi de aur.

A doua miniatură, așezată pe fila 131^v, înfățișează Soborul sfinților apostoli. În prim plan, apostolii Petru și Pavel, ctitorii bisericii creștine, susțin, de-o parte și de alta, o biserică în miniatură. În spatele lor, cite cinci apostoli, reprezentați în grup compact (în manieră bizantină), cu figurile primilor trei, din fiecare grup, bine individualizate. Toate figurile au nimburi de aur.

Apostolul Petru este înfățișat bătrîn, cu părul și barba cărunte, tăiată scurt. Îmbrăcămîntea, bogat colorată, ca a tuturor, este roșie și portocalie. Apostolul Pavel, mai tînăr, cu ochii foarte mari și expresivi, ține cu mîna la piept patru suluri, probabil textul epistolelor sobornicești. Îmbrăcămîntea este în diferite nuanțe de purpură și verde. Deasupra tabloului, Dumnezeu, pogorîndu-se pe norii cerului (redați în roșu și verde) binecuvîntează întregul grup. Apostolii calcă pe o pașiște verde, care se pierde în zare. Întregul tablou este foarte bine conservat.

Miniaturile 3-7 sînt dedicate momentelor importante de la cele șapte soboare²² și sînt toate lucrate în aceeași manieră: în mijloc o masă, acoperită cu o cuvertură prețioasă, pe care se află un potir, o prescură și două Evanghelii. În capul mesei, împăratul bizantin care a prezidat conciliul respectiv. De-o parte și de alta, patriarhi, episcopi și preoți ce au participat la concilii, reprezentați ca o mare de capete nimbate, în manieră bizantină. În prim plan, jos, în flăcările iadului, ereticul sau ereticii condamnați.

La f.156^v este reprezentată condamnarea lui Arie, la sinodul de la Niceea din anul 325. Împăratul ce prezidează conciliul nu este altul decît Constantin cel Mare. Arie se zvîrcolește, trîntit pe o coastă, la picioarele mesei, în prim plan, mistuit de flăcările roșii ale iadului. Constantin cel Mare, încă tînăr, este îmbrăcat în mantie verde, coroană de aur pe cap, guler, mînci și brîu de aur. Cei 318 sfinți părinți care au participat la sinod (număr precizat de Athanasie al Alexandriei) sînt așezați de-o parte și de alta

²² Pentru soboarele ecumenice să se vadă: Eusevie Popovici, *Istoria bisericească*, traducere de Athanasie Mironescu și Gherasim Timuș, vol. I, București, 1900, p. 453-512 și 662-670; Zenovie Piclișanu, *Istoria creștinismului antic*, vol. I, Oradea, 1937, p. 213-309.

Fig. 9. Ms. grec 1294, f. 3 v.

Fig. 11. Ms. grec 1149, f. 151; Vinieta cu vulturul țării Românești.

a mesei în spre fundalul icoanei miniaturate. La spatele împăratului sînt înfățișați doi ofițeri de gardă, în platoșe și coif. Deasupra împăratului, care are sceptrul în mîna dreaptă, iar stînga ridicată pentru judecată, se vede cerul înstelat (redat în verde), care-și revarsă razele asupra participanților. Coloritul tabloului este foarte expresiv și deosebit de variat, ca al tuturor tablourilor, de altfel; hainele sacerdotale sînt redat în gri, roșu, verde, portocaliu, aur, castaniu, liliachiu.

Fondul acestui tablou este redat în aur, spre deosebire de ale celorlalte sinoade, care sînt redat în roșu sau verde.

Fig. 10. Ms. grec 1294, f. 8.

Fig. 12. Ms. grec. 1149, f. 131 v; Soborul Sfinților Apostoli.

Fig. 13. Ms. grec 1149, f. 156 v; Primul sobor ecumenic.

La f.157^v este înfățișat al doilea sinod ecumenic, prezidat la Constantinopol de Teodosie cel Mare în anul 381, care a condamnat erezia macedonenilor. Față de tabloul precedent, miniatura aceasta diferă prin câteva detalii: împăratul este bătrîn, cu barba albă lungă, în aceeași atitudine ca și împăratul Constantin cel Mare. Deasupra lui, plutind pe norii cerului, Isus Hristos binecuvîntează cu amîndouă miinile. În prim plan, la picioarele mesei, doi eretici, neprecizați (probabil episcopii Eleusius de Cizic și Marcianus din Lampasc, susținătorii cei mai însemnați ai lui Macedoniu, patriarhul de Constantinopol²³ sînt înghițiți de două animale fantastice ale Infernului, reprezentat printr-o grotă întunecată. Fondul miniaturii este de culoare roz în registrul inferior și verde în partea de jos.

Lipsește din tablou ofițerii de gardă.

Al treilea sinod, ținut la Efes în anul 431, care condamnă nestorianismul, este înfățișat la f.158^v. În capul mesei, în aceeași atitudine sobră, stă împăratul Teodosie al II-lea în timpul căruia a avut loc conciliul (împăratul n-a participat însă la sinod; el a fost reprezentat de comandantul gărzii imperiale, Candidianus)²⁴. În prim plan Nestorius se prăbușește în adînc, înghițit de balaurul iadului, din gura căruia ies limbi de foc. Restul miniaturii nu diferă prin nimic de cea precedentă. Evident figurile episcopilor sînt altele, dar coloritul costumelor, mereu bogat, este în esență același.

Al patrulea sinod ținut douăzeci de ani mai tîrziu, în 451 la Chalcedon, în vremea împăratului Marcian și a împărătesei Pulcheria²⁵, este reprezentat la f.159^v. Chipul împăratului Marcian (care a participat la sinod deși era ocupat cu războiul împotriva hunilor, care amenințau pro-

vincia Illyricum)²⁶, seamănă cu cel al lui Teodosie cel Mare. Întregul fond al tabloului este verde.

Jos, în adîncuri, doi eretici sînt înghițiți de balaur. Partea de sus, înstelată, ca și fondurile miniaturilor precedente, este lipsită de figura lui Isus Hristos. De o parte și de alta, mulțimea participanților, aproximativ 600 de episcopi, este reprezentată în grupare bizantină.

La f.160^v este desenat al cincilea sinod ecumenic, ținut la Constantinopol în anul 553, în vremea împăratului Iustinian.

Fără să se deosebească de reprezentările precedente, trebuie menționat doar faptul că deasupra împăratului reprezentat pe fond roșu în atitudinea cunoscută (conciliul a fost prezidat în realitate de patriarhul Eutychius al Constantinopolului)²⁷ apare chipul lui Dumnezeu-Tatăl, venind pe norii verzi ai cerului și binecuvîntînd hotărîrile de condamnare ale celor trei eretici: Theodor din Mopsuestia, Theodoret din Cirrus și Ibas din Edessa²⁸ pe care îi înghite, în prim plan, hrăpărețul balaur al iadului.

Al șaselea sinod ecumenic, ținut la Constantinopol în anul 680 și prezidat de împăratul Constantin Pogonatul²⁹ este înfățișat de miniatura de la f.161^v. Mai deteriorat decît tablourile precedente, numeroase figuri de patriarhi și episcopi au culoarea complet ștersă. Chiar și chipul împăratului, îmbrăcat în mantie de purpură și aur, asemănătoare cu cea a lui Teodosie cel Mare, este puțin șters. În partea superioară, pe cerul verde, înstelat, Dumnezeu-Tatăl, ca în miniatura precedentă.

Ultimul sinod este înfățișat de miniatura de la f.163, din păcate destul de rău conservată. La masă, împăratul

²³ Cf. Zenovie Piclișonu, *op. cit.*, p. 255.

²⁴ Cf. Eusevie Popovici, *op. cit.*, p. 494.

²⁵ *Ibidem*, p. 499.

²⁶ Cf. Zenovie Piclișonu, *op. cit.*, p. 283.

²⁷ Cf. Eusevie Popovici, *op. cit.*, p. 514.

²⁸ *Ibidem*, p. 514.

²⁹ *Ibidem*, p. 664.

Constantin al VI-lea și mama sa Irina. Primul, înfățișat în mantie verde și fir de argint, are figura mai matură decît o avea în realitate (În 787, cînd s-a ținut sinodul de la Niceea, Constantin VI n-avea decît 16 ani, iar Irina era regentă. De fapt conciliul a fost prezidat de către patriarhul Tarasie și de către Irina)³⁰. Împărăteasa, îmbrăcată în purpură și argint, avînd și coroana din argint, ține mîinile încrucișate pe piept. Din cît se poate distinge, artistul a înfățișat-o în toată frumusețea ei, cu o figură suavă și un decolteu bine marcat. În prim plan, pe un fundal verde, în focul gheenei, se chinuiește mulțimea iconoclaștilor, osîndită de acest sinod ecumenic. În registrul superior, cerul înstelat, redat de culoare roșie, nu mai este ocupat de figura lui Dumnezeu.

În sfîrșit, ultima miniatură, de la f.164^v, înfățișază într-un triptic figurile celor trei mari personalități ale bisericii răsăritene: Vasile cel Mare, Grigorie Dialogul și Ioan Gură de Aur. Toți trei sînt înfățișați ca arhierei, în odăjdii divers colorate, cu mitre și bedernițe aurite. Vasilie cel Mare și Grigorie Dialogul țin în mîna stîngă Evangheliile aurite; Ioan Gură de Aur înlocuiește cartea sfîntă cu toiagul de patriarh al Constantinopolului.

Întregul fond al miniaturii este cărămiziu. Figurile sînt separate între ele prin arcade, colorate în nuanțe de verde și gri, ceea ce conferă tabloului forma unui triptic.

În afara miniaturilor amintite, manuscrisul mai este împodobit cu cîteva viniete, desene și frontispicii de o remarcabilă valoare coloristică.

La f. 131, deasupra unei compoziții cu lujeri și flori, cu picioarele așezate pe o pernă de purpură este redat un vultur cu crucea în cioc, asemănîndu-se perfect cu pasărea prezentă în stema Țării Românești. Dar asupra acestei chestiuni vom reveni mai jos. Coloritul, deosebit de viu, este redat cu roșu, purpură, galben și mai ales verde (în această culoare sînt pictați lujerii, precum și vulturul).

³⁰ *Ibidem*, p. 675.

La f. 156, în incheierea *Nomocanonului*, sînt desenați cîteva bujori (?) roșii, ce se desprind, florideschise și boboci, dintr-un lujer cu numeroase frunze verzi.

În sfîrșit, la finele soboarelor ecumenice, este desenat un vas mare cu diferite flori, greu de definit (trandafiri, crini regali, dalii) așezat pe o ladă brașoveană. Vasul, bogat ornamentat și cu picior, este redat în diferite nuanțe de cărămiziu.

Masa de lemn, încrustată, este vopsită în verde. Între flori predomină roșul, verdele și portocaliul.

La f.40^v și 41 sînt desenate, cu mult simț artistic, o mîna de arhiereu binecuvîntînd și o carte ferecată în aur, încrustată cu pietre prețioase.

Dintre cele opt frontispicii (f.1,5, 132, 165, 168, 175^v, 188 și 196) ne vom opri o clipă asupra celor de la f.5, 132 și 165, celelalte, deși frumos desenate, sînt stereotipe ca inspirație (impleturi) și întîlnite frecvent în manuscrisele grecești și românești, deopotrivă, din această epocă.

Frontispiciul de la f. 5 (11,5×2,5 cm) este redat sub forma unor ramuri cu flori ce ondulează de la un capăt la celălalt al compoziției. Colorate în cărămiziu, roșu și verde, suflate cu aur, lasă o impresie plăcută ochiului.

Frontispiciul de la f.132, de dimensiuni aproximativ egale cu cel precedent, înfățișează un fond de flori și lujeri în culori închise, iar în mijloc, în medalion purpuriu, chipul lui Isus Emanoil.

În sfîrșit, dintre frontispiciile cu impletituri îl amintim pe cel de la f.165 care, spre deosebire de celelalte, colorate numai în roșu și verde, este foarte viu și diferit colorat (predomină galbenul, verdele și roșul, de diferite nuanțe).

O ultimă chestiune legată de ms. 1149 este aceea a locului unde a fost lucrat. Îndoiala provine din faptul că legătura volumului, artistic realizată în piele și carton, este de origine rusească.

Într-adevăr, pe prima copertă, într-un splendid medalion de aur, este înfățișată scena celor trei oaspeți străini (care simbolizează Sfînta Treime), găzduiți de patriarhul

Fig. 14 Ms. grec. 1149, f. 164 v.; Stînții Vasile, Grigorie și Ioan Gură de Aur.

Fig. 15. Ms. grec. 928, f. 108; Împărat bizantin primind coroana.

Avraam la stejarul Mamryi³¹. Legenda explicativă din jurul medalionului este în slavonește.

Și pentru ca să nu existe nici un dubiu că legătura volumului a fost făcută în Rusia, coperta a doua reprezintă, în medalion, blazonul imperial, cu vulturul bicefal și crucea sfintului Andrei.

Credem, bazându-ne pe asemănarea cu frontispiciile manuscriselor românești și pe prezența vulturului cu crucea în cioc de la f. 131, că manuscrisul a fost lucrat și ilustrat în Țara Românească, iar legătura, mai târzie (de la finele secolului XVIII), a fost făcută în Rusia, sau poate tot la noi în țară, de vreun meșter care a avut la îndemână gravurile celor două medalioane.

Oricum s-ar prezenta lucrurile, din punctul de vedere al ilustrațiilor manuscrisul 1149 se situează printre cele mai interesante din întregul fond de manuscrise grecești.

O operă asupra căreia nu avem îndoială că a fost copiată și ilustrată la noi, este cea cu nr. 928³² și intitulată *Hrismologhion*, sau *Cartea de oracole*. În realitate, pe lângă numeroase proroci și oracole (a lui Agathangel, a Sf. Tarasie, a lui Metodie al Patarelor, a lui Daniil Stilpnicul etc), manuscrisul mai cuprinde o listă de împărați cucernici și necucernici ce au domnit în Constantinopol, versuri ale lui Ioan Scholarios despre Constantinopol, scrisoarea lui Voltaire către Ecaterina a II-a, părți din scrierile lui Rigas Velestinliul etc. A fost copiat și ilustrat la Iași în iulie 1807 (manuscrisul este datat, pe prima filă, 20 iulie 1807) de către chir Nicolae Parparigos din insula Lesbos (cuprinde 276 file, de dimensiuni 21×16 cm).

Ilustrațiile, desenate stingaci dar deosebit de viu colorate, sînt executate într-o manieră care amintește într-un fel de Picu Pătruș, cunoscutul zugrav de la Rășinari³³, de la mijlocul secolului trecut.

În afara foii de titlu de la f.1, încadrată într-un chenar desenat cu oarecare gust și colorat în castaniu și verde pal, manuscrisul mai cuprinde 22 desene de animale fabuloase, scene și figuri umane, reprezentînd simboluri sau explicînd proroci ale călugărilor amintiți. Aceste desene sînt întilnite la f.83^v, 86^v, 88^v, 90^v, 95, 97, 98^v, 100, 101^v, 103, 105, 108, 110, 125, 126^v, 128, 129^v, 131^v, 133^v, 135 și 275^v. Nu ne putem opri asupra tuturor acestor reprezentări. Vom aminti că la f.83^v, 88^v, 90^v, 95 sînt desenate animale ce ascund personaje care au făcut rău Imperiului bizantin. La f. 83^v, o reptilă verde, atacată de doi corbi, îl reprezintă pe Baldovin de Flandra, catolicul încoronat împărat la Bizanț la 1204; la f.88^v, un licorn cărămiziu, în galop, cu semiluna galbenă pe șoldul drept, îl reprezintă pe Mohamed I (un licorn asemănător este desenat și la f.101^v); la f.90^v, un bou jigărit, cu coada între picioare, îl înfățișează pe Baiazid, iar Selim I este înfățișat la f.95 sub chipul unui urs, nu tocmai reușit.

Interesant este faptul că Soliman Magnificul este înfățișat la f.92^v, sub chipul unui împărat bizantin căruia un înger în zbor îi așează coroana pe cap. Această miniatură, ca și celelalte care înfățișează personaje, sînt colorate extrem de viu, în culori contrastante. Soliman, în mîna dreaptă cu un sceptru în formă de seceră, iar în stînga cu un enorm trandafir, este îmbrăcat în purpură. Aurul coroanei, al briului și al gulerului care se întinde în jos, pînă la poale, este redat cu culoare galbenă-verzuie. Îngerul ce plutește pe nori de culoare gri, este îmbrăcat în haină albastră de diferite nuanțe. Figurile sînt grotesc desenate, iar mișcărilor stingace. Aceste desene au alătura și numele personajului pe care îl reprezintă.

Dintre celelalte miniaturi o vom mai aminti pe aceea de la f.108, care înfățișează un înger stînd în picioare și oferind coroana unui împărat bizantin, amîndoi îmbrăcați în veșminte colorate în roșu, galben, albastru și liliachiu de diferite nuanțe, pe cea de la f.110, care prezintă un patriarh binecuvîntînd coroana, abia desenată, din mîna

³¹ Cf. *Biblia*, Cartea Facerii, cap. 18.

³² Cf. C. Litzica, *Manuscripte grecești din Biblioteca Academiei Române*, în „Studii și schițe greco-române,” I, București, 1912, p. 104. Colegul nostru Mihail Caratașu a avut bunăvoința să ne ajute la completarea datelor asupra manuscrisului, deosebit de sumar descris de către C. Litzica. Îi mulțumim și pe această cale.

³³ Cf. Onisifor Ghibu, *Un reprezentant rustic al spiritualității românești de la mijlocul secolului al XIX-lea: Picu Pătruș din Săliște*, în „Artă și tehnică grafică,” caietul nr. 11/1940 (martie-iunie), p. 18–40.

Fig. 16. Ms. grec. 1471, f. 127 v.; Don Quijote gata pentru lupta cu leul.

unui împărat (coloritul, la fel de viu, este completat de verdele, în care este redată mantia patriarhului), precum și miniatura de la f.97, care înfățișează un palat cu patru turle și cruci în vîrf, avînd porțile larg deschise. În fața palatului, într-o tîpsie se află un cap, al vreunui împărat bizantin, al cărui sfîrșit tragic va fi fost dinainte prorocit. Lipsa de perspectivă și de proporții în redarea palatului este suplinită și aici de coloritul variat: gri, albastru, liliachiu, roșu.

În primăvara anului 1963, Biblioteca Academiei a achiziționat manuscrisul părți a doua a lui *Don Quijote*, singurul manuscris grecesc al celebrei opere spaniole păstrat în colecțiile noastre și înregistrat la nr. 1471. Deși cu oarecare lipsuri la început și la sfîrșit (manuscrisul are 530 file de dimensiuni 21,5×16 cm) volumul, copiat în veacul al XVIII-lea, rămîne interesant prin cele cinci miniaturi lucrate în laviu, care ilustrează tot atîtea scene din viața furtunosului cavaler rătăcitor.

Cea dintîi scenă, ce ocupă întreaga filă 127^v (de altfel toate miniaturile sînt lucrate pe întreaga pagină, avînd reversul alb), îl prezintă pe erou, înarmat cu sabie și lance, în fața căruței ce transporta leii trimiși regelui spaniol de către guvernatorul din Oran. La insistențele lui Don Quijote, care voia să-și arate vitejia, paznicul deschide cușca celui mai furios dintre lei, care rămîne însă în cușcă impasibil. Curajul a fost dovedit și Don Quijote va obține un certificat care îi atestă vitejia³⁴. În planul al doilea al miniaturii, la poalele unor munți stîncoși se vede Sancho Panza care, îngrozit de perspectiva întîlnirii cu leul și neputîndu-și îndupleca stăpînul să renunțe la luptă, a luat-o la fugă, împreună cu un alt hidalgo și cu un căruțaș ce-și păzea catîrii. În zare, cerul noros și lumină crepusculară.

³⁴ Cf. Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*, traducere de Ion Frunzetti și Edgar Papu, vol. II, București, 1965, p. 149–161.

Fig. 17. Ms. grec 1471, f. 167; Don Quijote coboară în grotă de la Montesinos.

A doua miniatură, redată la f.167, îl înfățișează pe Don Quijote pe punctul de a cobori în grotă de la Montesinos. Legat de mijloc cu o coardă, pe care o ține Sancho Panza și însoțitorul lor, un amator de cărți cavaleriești, Don Quijote își face loc cu sabia printre mărăcini, în timp ce un stol de ciori și de coțofene, speriate de zgomot, se ridică în văzduh³⁵.

A treia miniatură (f. 195) îl arată pe Don Quijote urcat pe o masă joasă, atacând păpușile unui teatru de marionete, pe care le ia drept mauri și venind astfel în ajutorul îndrăgostitului don Gaiferos³⁶. Alături de el, în prim plan, se află păpușarul uluit și câțiva spectatori, iar în planul secund teatrul de păpuși, în care sînt redată toate detaliile, inclusiv decorurile, natural, toate în laviu. Ilustratorul, rămas anonim, a fost un remarcabil desenator și un bun cunoscător al perspectivei.

A patra miniatură (fila 260) înfățișează trăsura lui Merlin, care urma să o dezlege de vrăji pe Dulcinea din Toboso³⁷. Scena se petrece noaptea, la lumina făcliilor ținute de pocăiții care se aflau în trăsură. În prim plan, înarmat cu lance și scut, Don Quijote. În genunchi, în urma sa, Sancho Panza duce tratative pentru cele 3 300 bice, promise de Merlin. În stînga lui Don Quijote și pe același plan cu Sancho sînt reprezentați ducele și ducesa. În planul al doilea, trasă de patru cai falnici, încălecați de patru masalagii, se află trăsura, plină de pocăiți cu torțe în mînă. Fumul torțelor se pierde treptat în întunericul nopții. În picioare, îmbrăcat într-o haină lungă, se află Merlin. În fundul trăsorii, cu mîinile în poală, este desenată „zîna cea argintată”.

Nimic din descrierea lui Cervantes n-a fost omis de către ilustrator.

³⁵ *Ibidem*, p. 200–209.

³⁶ *Ibidem*, p. 241–250.

³⁷ *Ibidem*, p. 322–330.

Fig. 18. Ms. grec 1471, f. 195; Don Quijote și teatrul de păpuși.

Ultimul laviu, de la fila 391 înfățișează sfîrșitul ocîr-muirii insulei Barataria de către Sancho³⁸. Speriat în miez de noapte de niște „supuși”, precum că insula ar fi atacată de vrăjmași, Sancho, neavînd încotro, se lasă legat, gol, între două scînduri, care să-i țină loc de paveze, în față și în spate. În această poziție ridicolă, cu lancea în mîna dreaptă, îl înfățișează ilustratorul, ieșind din casă, înconjurat de slujitori. Mai jos, în prim plan, alți participanți la această farsă, cu săbiile scoase și cu torțele pe jumătate ascunse, ca să nu poată fi recunoscuți, îl așteaptă pentru lupta, care, cum se știe, n-avea de ce să aibă loc.

Interesante prin reprezentarea pînă în amănunte a textului lui Cervantes, ca și prin execuție, miniaturile manuscrisului 1471 își pot găsi locul în orice expoziție consacrată operei marelui romancier.

Manuscrisele pe care urmează să le amintim mai jos cuprind mai puține miniaturi, sau sînt de valoare scăzută sub raport artistic. Sub nr. 968 a fost catalogat un manuscris de 75 file (31×21 cm)³⁹, ce cuprinde o scurtă istorie a împăraților romani de la Cezar pînă la Leopold I (așadar și a împăraților romani de nație germanică). Fiecare pagină consacrată unui împărat cuprinde, redat în peniță, și portretul respectiv, copiat aidoma după gravurile cărții tipărite; căci avem de-a face, evident, cu o copie după un text imprimat în apus. Copistul, un oarecare Ioan Mulaimis din lanina, care a lucrat volumul la București în anul 1687 și care semnează la f. 75^v, s-a străduit să redea desenelor pînă și tenta închisă, specifică gravurilor în aramă. Și multe din cele 148 de portrete au fost copiate, într-adevăr, cu multă pricepere. Dar ele rămîn totuși copii, copii după o carte tipărită.

³⁸ *Ibidem*, p. 471–477.

³⁹ Cf. Nestor Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești*, tomul II, București, 1940, p. 69–70.

- ◀ Fig. 19. Ms. grec 1311, f. 97; Cetatea Ierusalimului.
- ◀ Fig. 20. Ms. grec 1221, f. 5 v.; Sfânta Treime.
- ◀ Fig. 21. Ms. grec 1448, f. 2 v.; Isus Hristos.
- ◀ Fig. 22. Ms. grec 1448, f. 9 v.; Sf. Ioan Botezătorul.

Un alt manuscris copiat după o carte tipărită este cel inventariat sub nr. 1221⁴⁰, care cuprinde textul unui *Liturghier* tipărit la Veneția în 1776. Copistul, semnat la f. 6, a fost Grigorie, fiul lui Popa Radu din Craiova, și s-a ostenit cu scrisul în luna mai 1782 (data exactă a însemnării este de 20 mai 1782). Ceea ce este de remarcat în manuscrisul de 97 file (23×16 cm) al lui Grigorie din Craiova sînt cele trei laviuri izbutite, realizate probabil de mîna sa, de la f.5^v, 47 și 67^v.

Primul dintre ele, pe întreaga filă 5^v, este o reprezentare a Sfintei Treimi. Isus Hristos, în stînga, și Dumnezeu în dreapta, șezînd pe norii cerului, binecuvîntează. Deasupra lor, din cer, înconjurat de raze, coboară Duhul Sfînt sub forma porumbelului, cu aripile larg desfăcute. Isus Hristos este înfățișat sub chipul unui tînăr frumos, cu ochi expresivi și păr bogat ce-i cade în bucle pe umărul stîng. În mîna stîngă ține, deschisă, Evanghelia. Dumnezeu-Tatăl este un bătrîn cu barba pînă la piept și păr îngrijit. Fața este mai puțin expresivă și cu trăsături mai aspre. În mîna stîngă ține un pahar fără picior. Amîndoi au îmbrăcămînta bogată ce cade în falduri pînă la glesne. Picioarele sînt goale. În jurul capetelor au nimburi, al lui Dumnezeu, sub formă de triunghi. Culoarea laviului este aceea a grafitului, încît lasă impresia, la prima vedere, că este un desen lucrat în creion.

Laviurile de la f.47 și 67^v reprezintă chipurile Sf. Vasile cel Mare și a Sf. Grigorie Dialogul, așezate deasupra titlului *Liturghiilor* fiecăruia dintre ei, care încep cu paginile respective. Dimensiunile lor sînt, din această cauză, foarte reduse, nedepășind 4,5 cm.

Amîndoi sînt reprezentați pînă la brîu, în haine sacerdotale, binecuvîntînd cu mîna dreaptă și țînînd în stînga Evanghelia. Sf. Grigorie Dialogul are și mîna stîngă desfăcută larg, în timp ce Sf. Vasile cel Mare ține cartea apropiată de piept. Vasile cel Mare este înfățișat cu barbă lungă, despicată și păr bogat, iar Sf. Grigorie Dialogul are barba tăiată mai scurt.

Toate trei desenele sînt remarcabile sub aspect artistic și este posibil ca Cezar Bolliac, căruia i-a aparținut manuscrisul (semnătura lui de posesor este la f.62^v), să fi apreciat tocmai talentul cu care acestea au fost lucrate.

O legătură artistică în carton și piele, cu motive de scoarțe muntenești, mai rar întîlnite în colecțiile noastre, protejează volumul.

Cu multă grijă și deseori cu destul gust a împodobit copistul, rămas anonim, manuscrisul nr. 1311. De dimensiuni 19,5×15 cm, avînd 143 foi, volumul a fost copiat în prima jumătate a veacului al XVIII-lea și cuprinde un miscelaneu liturgic (slujba Vecerniei, a Utreniei, a Liturghiei, catavasii, tropare pe întregul an etc.). În afara unui număr impresionant de frontispicii bogat colorate, asupra cărora vom reveni, manuscrisul mai cuprinde cîteva desene colorate, care interesează tocmai prin naivitatea cu care au fost lucrate.

La f.91, un desen încadrat într-un chenar verde de 11,5×8,5 cm denumit biserica Sfîntului Mormînt, reprezintă un complex de clădiri, cu o turlă rectangulară în stînga, pe care este așezată semiluna, cu arcade la mijloc și vagă perspectivă de zid în planul al doilea, cu trepte în dreapta, ca ale unui tron. În prim plan, două figuri mediocru rediate stau în genunchi, în mijlocul străzii, deoparte și de alta a unui romb în care un semn indică locul unde a căzut Isus Hristos sub povara crucii⁴¹.

Mai reușit sub raportul perspectivei este desenul de la f.97, care înfățișează cetatea Ierusalimului. De aceleași dimensiuni ca și desenul precedent, încadrat în chenar roșu, desenul amintește de gravurile în lemn, colorate cu mîna, cu care au fost ilustrate cărțile în apus în veacul al XVI-lea.

În prim plan este înfățișată „Poarta de aur”, pîriul Chedron și grădina Ghetsimani. În mijloc, templul lui Solomon, sub forma unei biserici hexagonale, cu turlă la mijloc. În

spatele templului, nu fără simț artistic, este redat orașul compus din numeroase clădiri. În sfîrșit, în ultimul plan, la poalele unor dealuri verzi, este desenată biserica Sfîntului Mormînt, respectîndu-se, în mare, imaginea desenului de la f.91. Evident că edificiile amintite sînt menționate ca atare prin mici inscripții.

Un alt desen colorat, la f.104, naiv lucrat, înfățișează sfîntul Sion, sub forma unei biserici, cu turlă, contraforturi și portic cu arcade în prim plan.

La f.123 un desen reprezintă drumul Golgotei, pe care se urcă în trepte, și în sfîrșit la f.135^v, sprijinit pe mici coloane, sub forma unei imense căciuli, desenată și colorată variat, este înfățișat acoperămintul Sfîntului Mormînt.

Predomină în toate aceste desene culorile roșu, castaniu, verde, albastru, alb și conturul negru al edificiilor. Ele au fost luate, probabil, din *Proschinitarele* (ghidurile pentru pelerinii ce mergeau la Ierusalim și care cuprindeau toate locurile de închinăciune), desenate foarte adesea deosebit de rudimentar, așa cum este, spre exemplu și ms.252 (adus chiar de la Ierusalim de Nicolae Ciurcu la începutul veacului trecut), sau ms. 1116⁴².

Dacă desenele manuscrisului 1311 rămîn, totuși, mediocre în ansamblul manuscriselor bizantine miniate, frontispiciile, prezente cu zecile în întregul manuscris, lasă o impresie din cele mai plăcute datorită varietății modelelor și expresivității culorilor. Unele dintre ele sînt împletituri ingenioase, colorate alb, negru, roșu, albastru, verde, portocaliu (ca cele de la f.23^v, 27, 31, 32, 33, 37^v, 38^v, 92 etc.) altele, cele mai frumoase, frize de lujeri, flori și fructe, prezentate într-o plăcută armonie (la f.98^v, 105^v, 111^v, 118, 124, 130 și 136^v). Culorile de apă folosite (ca mai în toate manuscrisele miniate) sînt de o rară prospețime.

Ultimele două manuscrise cu miniaturi asupra cărora atragem atenția aparțin secolului al XIX-lea și au intrat în colecțiile Bibliotecii Academiei cu cîteva ani în urmă.

Manuscrisul 1466 este o voluminoasă *Psaltichie* de 518 foi, avînd dimensiunile 20,5×16 cm. Două miniaturi și un frontispiciu ne obligă să zăbovim un moment asupra lui.

La f. 17, în jumătatea superioară a paginii, este pictată o Înviere. În prim plan este înfățișat mormîntul, cu piatra ce pare mai mică decît deschizătura, așezată de-a-curmezișul. La mică înălțime, pe nori, Isus Hristos, încins cu o pînză în jurul mijlocului, binecuvîntează cu mîna dreaptă, iar cu cea stîngă ține un steag roșu, despicat la mijloc. În jurul capului, înclinat spre stînga, este desenat un nimb, iar pe miini și picioare, semnul ciuelor. În fund, spre stînga, se vede cetatea Ierusalimului, iar în spatele ei munții. Cerul este albastru, iar peisajul primului plan este redat în verde și gri, de diferite nuanțe. De jur împrejur se află un chenar galben, îngust.

Întreaga compoziție vădește influențe occidentale.

A doua miniatură, de la f. 215, este în realitate un medalion de 6 cm în diametru, care înfățișează bustul lui Dumnezeu-Tatăl, lucrat în acarelă și peniță, așezat deasupra muzicii Doxologiei celei mari. Este un splendid chip de bătrîn, cu fața brăzdată de cute, cu păr bogat ce continuă cu o barbă patriarhală, realizat cu o rară finețe; în stînga ține globul, iar cu dreapta binecuvîntează. La pieptul său, în raze de aur (asemeni nimbului) zboară un porumbel, cu aripile larg desfăcute: simbolul Sfîntului Duh. Patru trandafiri roșii, așezați în exterior, completează acest mic tablou.

În sfîrșit, la f. 198, este desenat în peniță un frontispiciu, în negru și roșu, de inspirație vegetală.

Ultimul manuscris, inventariat sub nr. 1448 este o frumoasă *Carte de rugăciuni* de 138 file (21×14,5 cm), scrisă cu caractere grase, cu negru, roșu și aur, care are și o valoare istorică: a aparținut comisului Dimitrie Holban, exilat la Brussa împreună cu alți revoluționari de la 1848. O însemnare de pe a doua filă liminară glăsuiește: „Această carte de rugăciuni a fost dăruită de către Scarlat Callimac (sic) voevod părintelui meu, comisul Dimitrie Holban, în exilul de la Brussa, spre suvenir. A. D. Holban. lassy, 2 martie 1878”.

⁴² Amîndouă manuscrisele amintite sînt pline de desene. Cele ale ms. 252 sînt colorate în roșu și verde. Desenele ms. 1116 sînt lucrate în peniță, alb negru. Cf. C. Litzica, *op. cit.*, p. 205–206, unde este descris ms. 252. Manuscrisul 1116 este descris de Alexandru Elian în *Catalogul* său în manuscris, deja amintit.

⁴⁰ Cf. Alexandru Elian, *Catalogul manuscriselor grecești*, vol. III.
⁴¹ Inscripția ne-a fost tradusă din grecește de colegul nostru Mihai Caratașu.

Trei sînt desenele în peniță și laviu prezente în acest volum, care ne interesează, toate trei de o rară frumusețe.

La f. 2^v este desenat un Crist, mai rar întîlnit în arta bizantină (cum rar întîlnite sînt și celelalte două miniaturi din acest volum). În picioare, pe un semicerc ce poate reprezenta pămîntul, ține cu mina dreaptă brațul unei cruci de mărimea lui, peste care i se suprapune trupul; în mina stîngă, spre piept, Evanghelia închisă. În nimb, o altă cruce îi împodobește capul. Figura lui, tristă, se aseamănă întrucîteva cu aceea reprezentată în ms. 1221, f. 5^v. Imbrăcămintea este aceeași. Picioarele sînt goale. De jur împrejur într-un chenar, în grecește: „Mielul lui Dumnezeu, care ridică păcatele lumii”. În cele patru colțuri ale chenarului sînt desenate patru viniete florale (prezente, cu mici deosebiri, și la celelalte două desene). Miniatura este lucrată în aur, argint și foarte puțin laviu, pe întreaga pagină, ca și celelalte două.

Al doilea desen, de la f. 30^v, o reprezintă pe Fecioara Maria „mai mărită decît soarele”, după cum precizează și inscripția din jur. Înfațisată foarte tinăra, cu o maramă pe cap ce se încrucișează pe piept și se pierde apoi în veșmintele în falduri ce coboară pînă la glesne, Fecioara Maria covîrșește soarele care arde în spatele ei, aruncînd limbi de foc de jur împrejurul trupului. Soarele a căpătat forma ovală, impusă de necesitățile reprezentării ideii. Jos, la picioare, este desenată luna, sub forma unui imens corn, iar 12 stele de aur, ca o coroană, îi împodobesc capul. În cele patru colțuri ale desenului sînt redați patru îngeri inaripați, fără trup.

Din punct de vedere tehnic, desenul este lucrat cu o rară finețe, insistîndu-se asupra fiecărui detaliu.

Ultimul desen, de la f. 9^v, lucrat în aceeași manieră, îl înfațisază pe Sf. Ioan Botezătorul predicînd: „faceți roade vrednice de pocăință” (textul inscripției din chenar). Reprezentat sub chipul unui arhanghel cu aripile desfăcute, cu obrazul și fruntea străbătute de îndoeli și neliniști, cu barba și părul crescute sălbatec, Ioan Botezătorul poartă haină din păr de cămilă, peste care, pe umărul stîng, este aruncată o haină subțire de pînză. În picioare poartă sandale prinse cu fir subțire. În mina stîngă ține un sul desfăcut; rezemată de mină este desenată o cruce. El pășește peste coline sterpe, ce se întind în planuri succesive. De o parte și de alta sînt desenați doi pomi. În creanga cea mai de jos a pomului din stînga este înfiptă o secure, care amintește versetul: „Acum securea stă la rădăcina pomilor; deci orice pom care nu face fruct bun se taie și se aruncă în foc”⁴³.

Nu vom stăruia asupra cîtorva majuscule, ornate cu aur și nici asupra unei mici viniete, tot în aur, de la f. 46^v. Vom

⁴³ *Evanghelia de la Luca*, cap. 3 v. 9.

încheia atrăgînd încă o dată atenția asupra grijii, priceperii și fineții cu care au fost lucrate toate cele trei desene ale acestui ultim manuscris miniat, de care ne ocupăm.

Numărul manuscriselor din a doua grupă – cele care cuprind numai frontispicii și inițiale împodobite – este, natural, mult mai mare. Dar nu toate încercările grămaticilor de a-și orna operele sînt izbutite. Multe sînt stingaci executate, stereotipe, sau lipsite de imaginație.

Din numeroasele manuscrise cercetate le vom aminti pe acelea care reprezintă, într-adevăr, elemente îndrăznețe atît în desen cit și în coloritul frontispiciilor și al inițialelor.

Manuscrisul 1096⁴⁴ cuprinde textul și notele unei *Psaltichii* de 279 file și dimensiuni 17×11,5 cm, scrisă în anul 1624 de către Iacov arhierul, la Mitropolia Țării Românești⁴⁵. Lucrat într-o scriere cursivă de rară finețe, cu notele redată în negru și textul cu cerneală roșie, a fost împodobit cu cîteva desene (compoziții, le denumim noi) lucrate în aur, cu numeroase frontispicii și majuscule colorate în albastru, aur și roșu.

Compozițiile, de dimensiuni 12×7 cm, sînt formate din lujeri, ingenios răsbindiți pe întregul cîmp disponibil, cu spațiile mici punctate uneori cu albastru și roșu. Atari desene se găsesc la f. 10^v, 79^v, 179^v, și 245^v. Cu excepția compoziției de la f. 179^v, pe lujeri se găsesc păsări (șoimi?) sau animale marine ale căror trupuri sînt străbătute de tulpinile plantelor.

Frontispiciile, împletituri și lujeri (uneori și cite o floare stilizată, ca la f. 53^v, sau un cap de copil, din gura și urechile căruia pornesc lujerii, ca la f. 180) împodobesc filele: 1, 11, 16, 29, 43^v, 69, 80, 111^v, 122^v, 246, 283. La f. 178^v este desenat, pe întreaga pagină, un trandafir roz, cu nuanțe de roșu aprins și lujerul verde. Remarcabilă este strălucirea acestei flori, lucrată parcă în culori lăcuite.

Cît privește majusculele, numeroase, sînt realizate tot cu motive vegetale, cum sînt cele de la fig. 15^v (A), 16 (O) 34 (E), 43^v (A), 105 (K) 101 (P), 181^v (T) etc., cu aceeași pricepere ca și restul ornamentațiilor.

Deosebit de pretențios sub raportul ilustrării majusculelor, dacă nu cel mai prețios din întregul fond de manuscrise grecești – este *Liturghierul* lucrat pe la mijlocul sec. al XVII-lea și inventariat sub nr. 1444. Achiziționat în anul 1958, avînd și o legătură artistică de epocă, manuscrisul, scris pe hîrtie cerată, numără 85 file și măsoară 19,5×14 cm. De la un capăt la celălalt, manuscrisul este împodobit cu zeci de majuscule⁴⁶ de inspirație vegetală, a

⁴⁴ Descriș de Alexandru Elian, în *Catalogul* amintit.

⁴⁵ Cf. însemnarea de la f. 27^{ov}.

⁴⁶ În precizarea literelor acestui manuscris, precum și a manuscrisului 1427, foarte greu de citit din cauza stilizării lor, am fost ajutat de prof. Alexandru Elian, căruia îi mulțumim călduros.

Fig. 23. Ms. grec 1096, f. 11.

Fig. 24. Ms. grec 1096, f. 29.

Fig. 25. Ms. grec 1444, f. 14 v.; Litera P.

Fig. 26. Ms. grec 1444, f. 17; Litera K.

căror frumusețe n-o poate reda condeiul, ci doar reproducerea colorată. Amintim, în treacăt, frontispiciile și inițiala O de la f. 4^v și 31^v, inițiala K de la f. 7 cu elemente zoomorfe, care sînt însă mai rare, ca spre pildă la f. 20 (litera M), sau la f. 22^v (litera T); tot K (cea mai numeroasă literă împodobită) la filele 7^v, 11, 12^v, 17, 43, 70^v etc., inițiala D la f. 8^v, 18^v, 34, 79^v inițiala E la f. 10, 13^v, 28, 36 etc., majuscula P la f. 14^v, 27^v, 83^v etc., M la f. 48 și multe altele. Este de remarcat că deși unele inițiale seamănă, ele nu sînt nici pe departe copiate, iar coloritul, deosebit de variat, atestă un artist de o mare fantezie creatoare.

Sînt folosite, pe lângă aur și mai rar argint, toate nuanțele de roșu, cărămiziu, portocaliu, galben, verde, albastru, violet. Cîteva majuscule au rămas necolorate, ele fiind schițate numai în peniță, cum este litera O de la f. 3 (frontispiciul de pe această pagină a rămas și el necolorat), litera E de la f. 37, litera P de la f. 42, litera M de la f. 60 etc.

Cu mai multă fantezie, chiar dacă din punct de vedere artistic sînt inferioare manuscrisului precedent, sînt lucrate

majusculele altui *Liturghier* de 45 file, înregistrat la nr. 1427, din aceeași epocă și de aceeași dimensiuni ca și ms. 1444.

La f. 1, o interesantă îmbinare de crengi, frunze și flori, în care se adăpostesc păuni, împodobește titlul *Liturghieii Sf. Ioan Gură de Aur* și alcătuieste inițiala O. În mijlocul acesteia, înconjurat de îngeri, așezat într-un coș, este înfățișat Isus Hristos. Lipsesc din această reprezentare a Nașterii toate celelalte elemente cunoscute: staulul, vitele, păstorii și, natural, Fecioara Maria.

La f. 2, 4, 18, 23^v, 25, este redată litera E din aceleași elemente florale și animaliere, ca la f. 1. La unele dintre ele (f. 2, 18, 25), brațul mijlociu al literei este indicat, în afara desenelor florale, de o mină preotească ce binecuvîntează. Majuscula de la f. 4 reprezintă în interior un ieromonah cu epitrahil, cu capul descoperit și miinile îndreptate pentru rugăciune, care se adaugă și ele la lujerul destinat aceleiași bare mijlocii. De altfel reprezentările de arhieriei și sfinți din compoziția majusculilor sînt destul de numeroase.

Fig. 27. Ms. grec 1427, f. 1

Fig. 28. Ms. grec 1427, f. 19.

Fig. 29. Ms. grec 938, f. 2.

Așa la f.3, interiorul literei **O** este ocupat de Isus Hristos desenat pînă la piept și de patru îngeri (aceeași majusculă neterminată o mai întîlnim – cu același desen – la f. 40. Majuscula **O** de la f. 26 are în mijloc un arhiereu slujind, iar deasupra ei pe Isus-Pantocrator.) În litera **P** este înfățișat, probabil, Sf. Ioan Gură de Aur sub chipul unui arhiereu îmbrăcat în odăjdii și cu nimb în jurul capului, fără mitră. Același arhiereu în mijlocul literei **O** de la filele 9^v și 13, în atitudine de adorațiune. Deasupra literei **M** de la f. 16 este reprezentat Isus Hristos înconjurat de sfinți și îngeri. Interesantă este reprezentarea îngerilor, a căror pecherche de aripi este ridicată în jurul capului, încit seamănă cu o căciulă țuguată. Mai izbutită ca desen decît cele amintite mai sus, este reprezentarea lui Isus Hristos, tot dintr-o literă **O** de la f. 28. În sfîrșit, pentru că nu putem descrie toate inițialele, vom aminti doar desenele de la f. 19. Aici, în partea superioară, într-un medalion (fără legătură cu vreo majusculă) este redat chipul Maicii Domnului-Ocrotitoarea, înconjurat de patru heruvimi. Jos, lingă o frumoasă inițială **T** (deasupra căreia se află un înger) este desenat chipul ieromonahului Daniil, cel care, se pare, a scris și zugrăvit acest manuscris. O inscripție, ce șerpuiește în jurul majusculei, spune: „Adu-ți aminte, Doamne, de robul tău, Daniil ieromonah⁴⁷. De amintit în final, că frontispiciul de la f. 32 și majuscula **K** de la f. 45 au rămas necolorate.

Dacă ieromonahul Daniil, zugravul prezumtiv al manuscrisului 1427, n-a realizat un desen de o finețe strălucită, coloritul său rămîne totuși îndrăzneț și bogat. Combinațiile sale de aur, roșu aprins, verde, castaniu și argint, în special, îl impun ochiului celui ce are prilejul să răsfoiască volumul.

În ordine descrescîndă sub raportul valorii ilustrative a majusculilor, dar meritînd cu prisosință un loc onorabil, este și micul manuscris 1106⁴⁸, dăruit Academiei în anul 1944 de către Virgil Drăghiceanu.

Avînd 121 file și dimensiunile 13×8,5, scris cu cerneală neagră și roșie, el este compus din trei fragmente, fără legătură între ele, ce cuprind rugăciuni din *Molitvenic* și un fragment de *Nomocanon*.

Pe noi ne interesează majusculele de la filele 1–87^v (ale primului fragment), mai puțin numeroase decît în manuscrisele amintite mai sus și lucrate în culori mai închise.

Desenul literelor, cu rare excepții, este îngrijit, iar culorile, lucrate, probabil, cu albuș de ou, le conferă unora, o remarcabilă strălucire.

Amintim literele: **O** (f. 1 și 7^v), **E** (f. 2, 12^v, 19^v și 21), din nou **O** (la f. 23, reprezentat sub forma unui cerc împodobit cu mici lujeri, pe care îl țîn, de o parte și de alta

⁴⁷ Lectura și traducerea au fost făcute de prof. Alexandru Elian.

⁴⁸ Cf. Alexandru Elian, *Catalogul manuscriselor grecești*.

două personaje, din păcate șterse și greu de descris), **K** (f. 70), **D** (f. 79^v) etc.

De menționat că la f. 37^v, în jurul literei **T**, se află numele lui Ignatie ieromonahul, care a copiat și împodobit cartea.

Cum spuneam mai sus, culorile sînt mai întunecate, mai ales din cauza lipsei aurului și a argintului. Predomină roșul închis, verdele și, pe alocuri, portocaliul.

Frontispiciile celorlalte două fragmente de la f. 88 și 104) ca și desenul final de la f. 121, stingaci lucrat, nu aduc vreo notă originală în maniera de lucru, așa că nu ne vom opri mai mult asupra lor.

În aceeași manieră de mai sus sînt lucrate și cele cîteva majuscule întîlnite în manuscrisul nr. 1472 (un *miscelaneu* de literatură patristică de 95 file de la începutul sec. XVIII), cum este **H** de la f. 18^v, **P** de la f. 19^v. Cu oarecare gust sînt lucrate și frontispiciile de f. 31 și f. 53, cu motive vegetale și păuni (pe cel dintîi). Coloritul majusculilor și al frontispiciilor este închis, predominînd castaniul și rareori verdele.

Ultimul manuscris de care ne ocupăm⁴⁹ în mod special pentru valoarea artistică a majusculilor cuprinde *Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur* și este inventariat sub nr. 938. Este un mic volum de 24 file și format obișnuit, copiat în anul 1694 (f. 23^v), care a aparținut mănăstirii Radu Vodă din București și a fost dăruit de egumenul Chiprianos, mai înainte vreme egumen al Ivirului din Muntele Athos. Probabil că acolo a fost lucrat de ieromonahul Leontie, care semnează nu numai la f. 23^v⁵⁰, ci și în jurul inițialei **T**, de la f. 17 și 23. Cele 27 majuscule, toate de inspirație vegetală, cum sînt: **O** (f. 2, 4, 5, 10^v etc), **K** (f. 3, 3^v, 7, 8 etc.) **E** (f. 6, 9, 20 etc), **P** (f. 10, 21) etc. se caracterizează prin desen curat, îngrijit, și prin colorit închis, redus în esență la cîteva nuanțe de roșu (predominant), verde, portocaliu și maron (aproape negru). Frontispiciul de la f. 2, de aceeași inspirație, nu aduce o notă deosebită în ornamentație.

Ne rămîne, în final, să atragem luarea aminte asupra unor manuscrise împodobite cu cîteva frontispicii și inițiale care nu pot face obiectul unei analize speciale, fie pentru că nu se ridică la înălțimea ornamentațiilor deja pomenite, fie, mai ales, pentru că am obosi cititorul cu prezentarea stereotipă a unuia și același gen de material ilustrativ.

Nu sînt lipsite de valoare, spre pildă, cele 4 frontispicii colorate albastru (și numai primul pe alocurea, cu roșu) ale *Tetraevangelului* pe pergament, nr. 94, din secolul XII⁵¹, așezate la f. 19, 120, 176^v și 269. Vrednice de amintit sînt

⁴⁹ Cf. Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 40–41.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 40.

⁵¹ Cf. C. Litzica, *op. cit.*, p. 161.

Fig. 30. Ms. grec 94, f. 120; Titlul Evangheliei de la Marcu.
Fig. 31. Ms. grec 261, f. 1; Frontispiciu.

Fig. 32. Ms. grec 1203, f. 1; Frontispiciu.

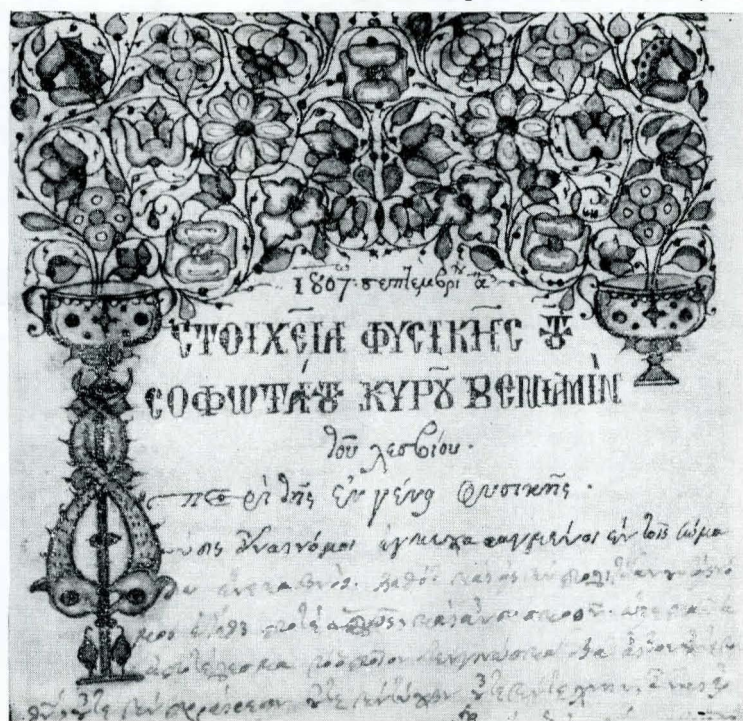

Fig. 33. Ms. grec 934, f. 1; Frontispiciu.

frontispiciile și majusculele (cîteva doar) *Canonului de rugăciuni către Maica Domnului*, manuscris pe pergament din sec. XIII, înregistrat sub nr. 261⁵² ce împodobesc f. 1 (cel mai frumos dintre ele, este de inspirație geometrică și vegetală), f. 33^v, 55, 79, 103^v, 126, 150, și 173 (impleturi colorate în alb și maron). Sub nr. 665 se păstrează un *Tetraevanghel* pe pergament, din sec. XII, copiat într-o scriere mărunță⁵³, care are și el patru frontispicii vegetale, în alb și sepia, la f. 2, 57, 90 și 152, remarcabile prin precizia desenului.

Mai variate și mai divers colorate sînt micile frontispicii și inițialele *Evangheliarului* pe pergament din sec. XIV, inventariat la nr. 936⁵⁴, chiar dacă sub raportul desenului nu reprezintă realizări de primă mînă (să se vadă, spre pildă, filele: 8, 19^v, 33, 33^v, 47^v, 51, 71). În sfîrșit, dintre pergamente, un splendid frontispiciu vegetal ne-a transmis, la fila 1 manuscrisul 934⁵⁵ (un fragment de *Evangheliar* de 13 file, dăruit de N. Iorga în 1915), colorat în galben (preponderent), albastru, roșu și alb.

Două frontispicii frumoase, (f. 1 și 16) ne transmite și fragmentul de *Tetraevangheliar* din sec. XIV, înregistrat la nr. 360⁵⁶. Din păcate și unul și celălalt sînt mediocru con-

servate. Mai putem aminti: ms. 937, cu majuscule lucrate îngrijit în peniță (necolorate), de către ieromonahul Gavril (f. 16); ms. 954 (o *Psaltichie*) din sec. XVIII, cu frontispiciu în aur și culori la f. 1, 55, 89, 173^v și 336; ms. 1499 (o *Psaltichie* din sec. XVII), cu frontispicii populare, deosebit de viu colorate la f. 1 (galben, verde, roșu, albastru), 41, 141, 403. Frontispiciul de la f. 141, floral, o înfățișează în centru pe Maica Domnului încoronată de doi arhangheli. În sfîrșit la f. 1 a manuscrisului 1203, care cuprinde elemente de *Fizică*, scrise la 1807, este desenat și colorat în nuanțe deschise de portocaliu, verde, roz etc. un frontispiciu cam încărcat, dar care încîntă totuși ochiul prin prospețimea culorilor.

Incheiem această succintă trecere în revistă a celor mai reprezentative manuscrise bizantine ilustrate din colecțiile Bibliotecii Academiei, cu dorința de a atrage luarea aminte cercetătorilor și graficienilor zilelor noastre asupra unor veritabile comori de artă, realizate, de cele mai multe ori, de modești călugări ce n-aveau nici pe departe condițiile tehnice de lucru pe care societatea modernă ni le pune astăzi la îndemînă. Tehnica muncii lor și varietatea surselor de inspirație rămîn pentru cercetătorii de astăzi un cîmp nesfîrșit de studiu și investigație, care cr

⁵² *Ibidem*, p. 164-166.

⁵³ *Ibidem*, p. 161.

⁵⁴ Cf. Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 39.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 39.

⁵⁶ Cf. C. Litzica, *op. cit.*, p. 161.